

Marxille tulevaisuus ei ollut ennalta määrätty, Alusta, 05 October 2018.

PL: Luentosi otsikko oli 'Marx on the dialectical role of capitalism'. Mitä kapitalismin dialektinen rooli tai funktio tarkoittaa?

MM: Marx väitti, että uuden muodostumassa olevan yhteiskunnan elementit kypsyivät kapitalismissa, joka kehitti tuotannon materiaalisia edellytyksiä ja yhteiskunnallista työnjakoa^[1]. Koko Marxin tuotannossa on läsnä usko siihen, että kapitalistisen tuotantomuodon laajentuminen on kommunistisen yhteiskunnan edellytys. Hänen mukaansa tuotantovoimien kehitys ja se, mitä kutsumme nykyään globalisaatioksi, olivat luomassa perustaa uudelle yhteiskunnalle.

Marx ymmärsi kuitenkin, että siinä missä pääomalla on tendenssi "luoda vapaata aikaa", se "muuttaa tätä vapaata aikaa lisätyöksi"^[2]. Hän vierasti vahvasti kapitalismin produktivismia, vaihtoarvon ensisijaisuutta ja lisäarvon tuottamisen pakkoa. Hän tarkasteli niiden sijaan tuottavuuden kasvua yksilöllisen toimintakyvyn ja valmiuksien kasvun kannalta. Marx katsoi, että kapitalistinen tuotanto tuotti yksilön vieraantumista itsestään ja toisista, mutta luokkataistelun olemassaolon ansiosta se tuotti samalla mahdollisuuden yksilön kykyjen ja suhteiden kaikinpuolisuuteen ja universaalisuuteen^[3].

PL: Vaikka Marx ei halunnut laatia reseptejä tulevaisuuden ruokapöytiin, hän kirjoitti kuitenkin luentosi mukaan paljon sosialismista ja kommunistisesta yhteiskunnasta. Missä yhteyksissä Marx käsitteli aihetta?

MM: Marx pyrki kehittämään kattavan kapitalistisen tuotantomuodon kritiikin, jonka avulla proletariaatti pystyisi kumoamaan olemassa olevan yhteiskunnallisen ja taloudellisen järjestelmän. Toisin kuin **Henri de Saint-Simonin** ja **Charles Fourierin** seuraajat, Marx ei halunnut rakentaa uutta dogmaattista sosialismia. Tämän vuoksi hän ei laatinut muotoiluja, jotka viittaisivat kommunistisen yhteiskunnan universaaliin malliin. Tällainen malli olisi hänen mielestään teoreettisesti hyödytön ja poliittisesti haitallinen.

Toisin kuin useat kommentaattorit ovat virheellisesti väittäneet, Marx esitti kuitenkin useita huomioita kommunistisesta yhteiskunnasta. Marxin ajatukset sosialismista kehittyivät paljon taloustieteen ja monien muiden oppialojen intensiivisen tutkimuksen sekä etenkin Pariisin kommuunin kaltaisten historiallisten tapahtumien tarkastelun seurauksena.

Näitä ajatuksia sosialismista esiintyy kolmenlaisissa teksteissä. Ensinnäkin Marx kritisoi monissa teksteissään ajatuksia, joiden virheellisyyden hän näki vievän hänen aikansa sosialisteja mahdollisesti harhateille. Tähän kategoriaan kuuluvat Kommunistisen manifestin kappale "sosialistinen ja kommunistinen kirjallisuus", **Pierre-Joseph Proudhonin** kritiikki Grundrissessä, varhaisen

1870-luvun anarkisteja kritisoivat tekstit ja **Ferdinand Lassallen** kritiikki Gothan ohjelman arvostelussa. Myös Marxin mittavasta kirjeenvaihdosta löytyvät kriittiset huomiot Proudhonista, Lassallesta sekä ensimmäisen internationaalisen anarkistisesta siivestä lukeutuvat tähän joukkoon.

Toiseksi ovat ne Marxin militantit kirjoitukset ja tämän laatima poliittinen propaganda, jotka oli suunnattu työväenorganisaatioille. Näiden tekstien tarkoituksena oli tarjota kattava kuvaus siitä yhteiskunnasta, jonka puolesta organisaatiot taistelivat, ja sen rakentamiseen tarvittavista välineistä. Tähän ryhmään kuuluvat ensimmäiselle internationaalille (1864–72) laaditut päätökset, raportit ja puheenvuorot.

Kolmantena ja viimeisenä on kapitalismiin keskittyvät tekstit, joissa Marx kuvasi hajanaisemmin ja konkreettisemmin kommunistisen yhteiskunnan ominaisuuksia. Monista Pääoman kappaleista ja sen esitöistä, etenkin Grundrissesta, löytyy Marxin keskeisiä ideoita sosialismista. Näissä nimenomaan kriittiset havainnot olemassa olevan tuotantomuodon piirteistä johtivat ajatuksiin kommunistisesta yhteiskunnasta. Nämä huomiot seuraavatkin toisiaan joskus jopa peräkkäisillä sivuilla.

PL: Sanoit luennollasi, että Marxin näkemys ei-eurooppalaisten yhteiskuntien kehityksestä muuttui. Missä määrin tämä merkitsi katkosta eurosentriseen ajatteluun, ja voisivatko nämä Marxin kehittelyt tarjota välineitä nykyiselle ei-eurosentriselle kriittiselle poliittiselle taloustieteelle?

MM: Marx ei koskaan luopunut ajatuksesta, jonka mukaan kapitalismi on välttämätön välivaihe, jossa luodaan historiallisia ehtoja työväenliikkeen kamppailulle kommunistisesta muutoksesta. Tätä ideaa ei kuitenkaan tullut hänen mielestään soveltaa jäykällä ja dogmaattisella tavalla. Hän päinvastoin kielsi toistuvasti, että olisi luonut yksilinjaisen tulkinnan historiasta, jossa ihmisten tulisi kaikkialla seurata samanlaisia polkuja ja käydä läpi samat kehitystasot.

Varsinaiset historian kulkua koskevat teoreettiset edistysaskeleet Marx saavutti kuitenkin taloudellisesti kehittymättömiä maita koskevan ajattelunsa kehittymisen myötä. Vielä vuonna 1853 hän esitti New York Tribuneen kirjoittamassaan artikkelissa, että porvarillinen teollisuus ja kauppa luovat uuden maailman edellytykset. Vuosien yksityiskohtainen tutkimus ja kansainvälisen politiikan muutosten havainnointi auttoivat häntä ymmärtämään brittiläistä kolonialismia hyvin erilaisella tavalla. Kapitalismin vaikutukset siirtomaihin näyttäytyivät hänelle uudessa valossa. Luonnoksessa kirjeestään **Vera Zaslitsille** hän viittasi Itä-Intian tapahtumiin sanoen, että kaikki tietävät, että yhteisomistuksen nujertaminen oli ainoastaan englantilaista vandalismia, joka työnsi paikallisia taakse eikä eteenpäin. Hänen mukaansa brittiläiset tuhosivat näin vain paikallisen maatalouden ja kaksinkertaistivat täten nälänhätien määrän ja ankaruuden. Kapitalismi ei tuonut mukanaan puolestapuhujiensa lupaamaa edistystä ja vapautta vaan

luonnonresurssien ryöväystä, ympäristötuhoa ja uusia orjuuden ja ihmisten riippuvaisuuden muotoja.

Viimeisinä vuosinaan – jotka valitettavasti edustavat vähemmän tunnettua jaksoa hänen ajattelussaan – Marx tutki paljon ei-eurooppalaisia yhteiskuntia ja kolonialismin tuhoisaa roolia kapitalismin periferiassa. Hän luopui käsityksestä, jonka mukaan sosialistinen tuotantotapa voitaisiin rakentaa vain annettujen vaiheiden kautta. Tämän lisäksi hän hylkäsi eksplisiittisesti ajatuksen, että kapitalismi olisi välttämätön kehitysvaihe maailman jokaisessa kolkassa. Uskon, että nämä niin kutsutun ”myöhäisen Marxin” tekstit ovat todella hyödyllisiä kaikessa hajanaisuudessaan ja keskeneräisyydessään. Ne piirtävät esiin ajattelijan, jonka tutkimukset kapitalistisen yhteiskunnan ristiriidoista ulottuivat työn ja pääoman ristiriidan lisäksi myös muille alueille. Nämä kirjoitukset auttavat välttämään sitä skemaattista taloudellista determinismiä, joka oli luonteenomaista 1900-luvun marxismi-leninismille.

PL: Esitit luennollasi, että tarvitsemme ei-dogmaattisen kuvan Marxista ajattelijana, joka kiinnitti huomiota kapitalismin aiheuttamiin ympäristötuhoihin, ja joka ei allekirjoittanut jäykkää yksisuuntaista historian vaiheteoriaa. Mitä tällainen hienostuneempi ja tasapainoisempi Marx-luenta voisi antaa nykypäivän tutkijoille ja yhteiskunnallisille liikkeille?

Paluu Marxiin ei ole vain kapitalismin logiikan ja dynamiikan ymmärtämisen edellytys. Hänen perusteellinen analyysinsä tarjoaa myös työkaluja sen ymmärtämiseen, miksi tähänastiset yritykset korvata kapitalismi toisenlaisella tuotantotavalla ovat epäonnistuneet. Talouskriisit, nyky-yhteiskuntien perustavanlaatuiset eriarvoisuudet – etenkin globaalin pohjoisen ja etelän välillä – sekä aikamme dramaattiset ympäristöongelmat ovat saaneet useat tutkijat ja poliitikot avaamaan uudelleen keskustelun kapitalismin tulevaisuudesta ja tarpeesta vaihtoehdolle.

Marxin julkaistujen kirjojen ja valmistelevien käsikirjoitusten uusi tutkimus auttaa meitä erottamaan hänen käsityksensä sosialismista niistä 1900-luvun hallinnoista, jotka väittivät toimivansa hänen nimissään, mutta syyllistyivät useisiin rikoksiin ja hirmutekoihin. Täten marxilainen poliittinen projekti voidaan sijoittaa uudelleen sitä vastaavaan horisonttiin: taisteluun Saint-Simonin sanoin ”köyhimmän ja lukuisimman luokan” vapautumisesta.

Marxin ideoita ei tulisi nähdä dogmaattisesti seurattavana mallina, vielä vähemmän ratkaisuin, joita voitaisiin surutta soveltaa erilaisissa tilanteissa ja paikoissa. Kuitenkin hänen luonnostelmansa ovat mittaamattoman arvokkaita teoreettisia kehitelmiä, joista on hyötyä myös nykypäivän kapitalismin kritiikissä.

Marxille sosialismi ei merkinnyt samaa kuin tuotantovoimien kehittyminen. Hänen muistiinpanonsa osoittavat, että hän pohti ekologisia kysymyksiä huomattavan paljon, tosin oman aikakautensa asettamissa rajoissa.

Tutkimuksen edistyminen viittaa siihen, että Marxin ajattelun tulkinta tulee jatkumaan. Kyseessä ei todella ole ajattelija, josta kaikki olisi jo sanottu, vaikka näin usein väitetään. Marxissa on vielä paljon tutkittavaa.

^[11] Pääoma I, 1974, 451.

^[12] Grundrisse 2, 1986, 181. Moskova, Progress, 1986. Suom. Antero Tiusanen.

^[13] Grundrisse, osa 1, 109. Progress, Moskova 1986. Suom. Antero Tiusanen.